

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
YVES BOT
prezentate la 11 iunie 2015¹

Cauza C-160/14

**João Filipe Ferreira da Silva e Brito și alții
împotriva
Estado português**

[cerere de decizie preliminară formulată de Varas Cíveis de Lisboa (Portugalia)]

„Apropierea legislațiilor — Transfer de întreprindere — Menținerea drepturilor lucrătorilor — Obligația de trimitere preliminară — Încălcarea dreptului Uniunii imputabilă unei instanțe naționale ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern — Legislație națională care condiționează dreptul la repararea prejudiciului suferit ca urmare a unei astfel de încălcări de anularea prealabilă a deciziei care a provocat acest prejudiciu”

1. Prezenta cerere de decizie preliminară privește interpretarea articolului 1 alineatul (1) din Directiva 2001/23/CE a Consiliului din 12 martie 2001 privind apropierea legislației statelor membre referitoare la menținerea drepturilor lucrătorilor în cazul transferului de întreprinderi, unități sau părți de întreprinderi sau unități², precum și a articolului 267 al treilea paragraf TFUE și a jurisprudenței Curții referitoare la răspunderea statelor ca urmare a unei încălcări a dreptului Uniunii.

2. Întrebările adresate de Varas Cíveis de Lisboa (Portugalia) au fost ridicate în cadrul unei acțiuni în despăgubire formulate de domnul Ferreira da Silva e Brito, precum și de alți reclamânți împotriva Estado português, întemeiată pe o pretinsă încălcare a dreptului Uniunii imputabilă Supremo Tribunal de Justiça.

3. Examinarea primei întrebări ne determină să interpretăm, având în vedere împrejurările din litigiul principal, noțiunea „transfer de unitate”, în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă. Vom concluziona, în sens contrar soluției care a fost reținută de Supremo Tribunal de Justiça, că această dispoziție trebuie interpretată în sensul că noțiunea de transfer de unitate include situația în care o întreprindere care își desfășoară activitatea pe piața curselor charter este dizolvată prin decizia acționarului său majoritar, care este ea însăși o întreprindere care își desfășoară activitatea în domeniul aviației și care, în contextul lichidării primei întreprinderi:

- se substituie societății dizolvate în contractele de leasing de avioane și în contractele în curs de executare pentru curse charter încheiate cu operatori turistici;
- desfășoară activități efectuate anterior de societatea dizolvată;
- reintegrează o parte dintre lucrătorii detașați până atunci la societatea dizolvată și îi încadrează în funcții identice;

¹ — Limba originală: franceza.

² — JO L 82, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 20, denumită în continuare „directiva”.

— primește echipamente de dimensiuni mici de la societatea dizolvată.

4. Vom prezenta, în continuare, în cadrul examinării celei de a doua întrebări, motivele pentru care articolul 267 al treilea paragraf TFUE trebuie interpretat în sensul că o instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern, precum Supremo Tribunal de Justiça, avea obligația, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară.

5. În sfârșit, în cadrul examinării celei de a treia întrebări, vom explica motivele pentru care, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, dreptul Uniunii, și în special jurisprudența rezultată din Hotărârea Köbler³, trebuie interpretat în sensul că se opune unui regim național privind răspunderea statului care condiționează dreptul la repararea prejudiciului de anularea prealabilă a deciziei care a cauzat prejudiciul.

I – Cadrul juridic

A – Dreptul Uniunii

6. Directiva a efectuat codificarea Directivei 77/187/CEE a Consiliului din 14 februarie 1998 privind apropierea legislațiilor statelor membre cu privire la menținerea drepturilor salariaților în cazul transferului de întreprinderi, unități sau părți de întreprinderi sau unități⁴, astfel cum a fost modificată prin Directiva 98/50/CE a Consiliului din 29 iunie 1998⁵.

7. Potrivit considerentului (8) al directivei:

„Din considerente de securitate și transparență juridică, a fost necesară clarificarea noțiunii de transfer, în temeiul jurisprudenței Curții de Justiție. Această clarificare nu a modificat domeniul de aplicare al Directivei 77/187[...], astfel cum a fost interpretată de Curtea de Justiție.”

8. Articolul 1 alineatul (1) literele (a) și (b) din directivă prevede:

- „(a) Prezenta directivă se aplică în cazul oricărui transfer al unei întreprinderi, unități sau al unei părți de întreprindere sau de unitate către un alt angajator, ca rezultat al unei cesiuni convenționale sau al unei fuziuni.
- (b) Sub rezerva literei (a) și a următoarelor dispoziții ale prezentului articol, se consideră transfer în sensul prezentei directive cel al unei unități care își menține identitatea, înțeleasă ca ansamblu organizat de mijloace, care are obiectivul de a desfășura o activitate economică, indiferent dacă acea activitate este centrală sau auxiliară.”

9. Articolul 3 alineatul (1) primul paragraf din directivă prevede:

„Drepturile și obligațiile cedentului care decurg dintr-un contract de muncă sau un raport de muncă existent la data transferului, în cazul unui astfel de transfer, sunt transferate cesionarului.”

3 — C-224/01, EU:C:2003:513.

4 — JO L 61, p. 26.

5 — JO L 201, p. 88.

B – Dreptul portughez

10. Articolul 13 din regimul răspunderii civile extracontractuale a statului și a altor entități publice⁶, adoptat prin Legea nr. 67/2007 (Lei que aprova o Regime da Responsabilidade Civil Extracontractual do Estado e Demais Entidades Públicas) din 31 decembrie 2007⁷, astfel cum a fost modificată prin Legea nr. 31/2008⁸, are următorul cuprins:

„1. Fără a aduce atingere situațiilor în care se pronunță o hotărâre penală injustă și de privare nejustificată de libertate, statul va răspunde civil pentru prejudiciile cauzate de hotărârile judecătorești care sunt în mod evident neconstituționale sau ilegale ori nejustificate printr-o eroare vădită în aprecierea respectivelor fapte.

2. Solicitarea de despăgubiri trebuie să se întemeieze pe anularea prealabilă de către instanța competentă a deciziei cauzatoare de prejudicii.”

II – Situația de fapt din litigiul principal și întrebările preliminare

11. La 19 februarie 1993, Air Atlantis SA (denumită în continuare „AIA”), fondată în anul 1985 și activă în domeniul transportului aerian neregulat (curse charter), a fost dizolvată. În acest cadru, reclamanții din litigiul principal au făcut obiectul unei concedieri colective.

12. Începând cu data de 1 mai 1993, compania Transportes Aéreos Portugueses (denumită în continuare „TAP”), care era principalul acționar al AIA, a început să opereze o parte dintre cursele charter pe care AIA s-a angajat să le efectueze pentru perioada cuprinsă între 1 mai 1993 și 31 octombrie 1993. TAP a efectuat de asemenea un anumit număr de curse charter, piață pe care nu operase până atunci, în măsura în care era vorba despre rute deservite înainte de AIA. În acest scop, TAP a utilizat o parte a echipamentului pe care AIA îl utiliza pentru activitățile sale, în special patru avioane. TAP și-a asumat de asemenea plata ratelor scadente corespunzătoare contractelor de leasing pentru acestea și a preluat echipamentul birotic pe care AIA îl deținea și îl utiliza în unitățile sale din Lisabona (Portugalia) și din Faro (Portugalia), precum și alte bunuri materiale. În plus, TAP a recrutat o parte dintre foștii salariați ai AIA.

13. Ulterior, reclamanții din litigiul principal au sesizat tribunal de trabalho de Lisboa (Tribunalul pentru Litigii de Muncă Lisabona) cu o acțiune împotriva acestei concedieri colective, solicitând reintegrarea lor în cadrul TAP și plata unor remunerații.

14. Prin hotărârea pronunțată de tribunal de trabalho de Lisboa la 6 februarie 2007, a fost admisă în parte acțiunea formulată împotriva deciziei de concediere colectivă, instanța menționată dispunând reintegrarea reclamanților din litigiul principal în categoriile corespunzătoare, precum și plata unor despăgubiri. În susținerea hotărârii sale, tribunal de trabalho de Lisboa a considerat că, în speță, exista un transfer de unitate, cel puțin în parte, întrucât identitatea unității fusese păstrată și activitățile sale continuaseră, dat fiind că TAP s-a substituit fostului angajator în contractele de muncă.

15. Împotriva acestei hotărâri s-a declarat apel la Tribunal da Relação de Lisboa (Curtea de Apel Lisabona, Portugalia) care, prin hotărârea din 16 ianuarie 2008, a anulat hotărârea pronunțată în primă instanță, în sensul că a obligat TAP la reintegrarea reclamanților din litigiul principal și la plata unor despăgubiri, concluzionând în sensul prescripției dreptului de a exercita acțiunea împotriva concedierii colective în discuție și considerând că între AIA și TAP nu avusese loc un transfer al unei unități sau al unei părți de unitate.

6 — Denumit în continuare „RRCEE”.

7 — *Diário da República*, seria I, nr. 251 din 31 decembrie 2007.

8 — *Diário da República*, seria I, nr. 137 din 17 iulie 2008.

16. Reclamanții din litigiul principal au formulat astfel recurs la Supremo Tribunal de Justiça care, prin hotărârea din 25 februarie 2009, a statuat că concedierea colectivă nu era afectată de nicio nelegalitate. Instanța menționată a observat, reluând la rândul său argumentele dezvoltate de Tribunal da Relação de Lisboa, că pentru a exista un transfer de unitate nu este suficientă „simpla continuare” a activității economice, ci este totodată necesar să se păstreze identitatea unității. Or, în speță, la efectuarea zborurilor din cadrul programului de vară din anul 1993, TAP nu ar fi utilizat o „entitate” cu aceeași identitate cu „entitatea” care aparținea anterior AIA, ci ar fi utilizat propriul instrument de intervenție pe piața în cauză, respectiv propria sa întreprindere. Potrivit Supremo Tribunal de Justiça, în lipsa unei identități între cele două „entități”, este de neconceput existența unui transfer de unitate.

17. În ceea ce privește dreptul Uniunii, Supremo Tribunal de Justiça a arătat că Curtea, confruntată cu situații în care o întreprindere își continuă activitatea desfășurată până la acea dată de o altă întreprindere, a statuat că această „simplă împrejurare” nu permitea să se concluzioneze că a avut loc un transfer de entitate economică, având în vedere că „o entitate nu poate fi redusă la activitatea care i-a fost încredințată”⁹.

18. Întrucât unii reclamanți din litigiul principal au solicitat Supremo Tribunal de Justiça să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară, acesta din urmă a observat că „[o]bligația de trimitere preliminară ce revine în sarcina instanțelor judecătorești naționale ale căror decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac ulterioare în dreptul intern există numai atunci când aceste instanțe consideră că este necesară aplicarea dreptului [Uniunii] pentru soluționarea litigiului cu care sunt sesizate și atunci când, pe de altă parte, se ridică o problemă de interpretare a acestui drept”.

19. Supremo Tribunal de Justiça a considerat de asemenea că „[C]urtea însăși a recunoscut în mod expres că «aplicarea corectă a dreptului [Uniunii] poate fi atât de evidentă încât să nu permită existența niciunei îndoieli în ceea ce privește răspunsul care se impune a fi dat la întrebarea adresată», obligația de a realiza o trimitere preliminară fiind astfel exclusă în această ipoteză. Or, având în vedere conținutul [dispozițiilor dreptului Uniunii] menționate de [reclamanții din litigiul principal], interpretarea dată de Curte [...] și împrejurările speței care au fost luate în considerare [...], nu există nicio îndoială pertinentă privind interpretarea care să impună formularea unei cereri de decizie preliminară”.

20. Supremo Tribunal de Justiça a subliniat, în plus, că „Curtea [elaborase] o jurisprudență constantă cu privire la problematica interpretării normelor [dreptului Uniunii] referitoare la «transferul de unitate», dat fiind că [...] directiva [...] reflectă deja consolidarea conceptelor enunțate ca urmare a acestei jurisprudențe, care sunt acum formulate clar din punctul de vedere al interpretării jurisprudenței (comunitare și chiar naționale), ceea ce are drept consecință că în speță nu este necesar să se procedeze la consultarea prealabilă a Curții”.

21. Reclamanții din litigiul principal au formulat astfel o acțiune în răspundere civilă extracontractuală împotriva Estado português prin care solicitau ca acesta din urmă să fie obligat la repararea anumitor prejudicii patrimoniale cauzate. În susținerea acțiunii formulate, aceștia arată că hotărârea Supremo Tribunal de Justiça este vădit nelegală, în măsura în care implică o interpretare eronată a noțiunii de transfer de unitate în formularea cuprinsă în directivă și în măsura în care această instanță și-a încălcat obligația de a adresa Curții întrebările pertinente privind interpretarea dreptului Uniunii.

22. Estado português susține că, potrivit articolului 13 alineatul 2 din RRCEE, cererea de despăgubiri trebuie să se întemeieze pe anularea prealabilă a hotărârii cauzatoare de prejudicii de către instanța competentă, amintind că, întrucât hotărârea Supremo Tribunal de Justiça nu a fost anulată, nu este necesar să se plătească despăgubirea solicitată.

⁹ — Supremo Tribunal de Justiça se referă, în această privință, la punctul 15 din Hotărârea Süzen (C-13/95, EU:C:1997:141).

23. Instanța de trimitere arată că este important să se stabilească dacă hotărârea pronunțată de către Supremo Tribunal de Justiça este vădit nelegală în sensul că face o interpretare incorectă a noțiunii „transfer de unitate”, în lumina directivei și având în vedere elementele de fapt de care dispunea. În plus, ar fi important să se stabilească dacă Supremo Tribunal de Justiça avea obligația să efectueze trimiterea preliminară care îi fusese solicitată.

24. În aceste condiții, Varas Cíveis de Lisboa a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

- „1) Se impune interpretarea [d]irectivei și, în special, a articolului 1 alineatul (1) din aceasta în sensul că noțiunea „transfer de unitate” include o situație în care o întreprindere care activează pe piața curselor charter este dizolvată în baza hotărârii acționarului său majoritar, care la rândul său este o întreprindere din domeniul aviației, și în care, în contextul lichidării, societatea-mamă:
- își asumă rolul societății dizolvate în contractele de leasing de avioane și în contractele în vigoare pentru curse charter încheiate cu operatori turistici;
  - desfășoară activitatea efectuată anterior de societatea dizolvată;
  - reintegrează o parte dintre lucrătorii care fuseseră detașați la societatea dizolvată și îi încadrează în funcții identice;
  - primește echipamente de dimensiuni mici de la societatea dizolvată?
- 2) Se impune interpretarea articolului 267 TFUE [...] în sensul că, având în vedere faptele descrise la [prima] întrebare[...] și faptul că instanțele naționale inferioare au pronunțat hotărâri contradictorii, Supremo Tribunal de Justiça avea obligația de a transmite Curții [...] o întrebare preliminară privind interpretarea corectă a noțiunii «transfer de unitate» în sensul articolului 1 alineatul (1) din [directivă]?
- 3) Se opune dreptul comunitar și, în special, principiile dezvoltate de Curte [...] în Hotărârea Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513) privind răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin nerespectarea dreptului comunitar de către o instanță națională ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac ulterioare, aplicării unei norme naționale care impune anularea prealabilă a hotărârii care cauzează prejudicii drept temei pentru solicitarea de despăgubiri îndreptată împotriva statului?”

III – Analiza noastră

A – Cu privire la prima întrebare

25. Prin intermediul primei întrebări, instanța de trimitere urmărește să afle dacă poate constitui un „transfer de unitate”, în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă, o situație în care o întreprindere care își desfășoară activitatea pe piața curselor charter este dizolvată în baza deciziei acționarului său majoritar, care este ea însăși o întreprindere care își desfășoară activitatea în domeniul aviației și care, în contextul lichidării primei întreprinderi:

- se substituie societății dizolvate în contractele de leasing de avioane și în contractele în curs de executare pentru curse charter încheiate cu operatori turistici;
- desfășoară activități efectuate anterior de societatea dizolvată;

- reintegrează o parte dintre lucrătorii care fuseseră detașați la societatea dizolvată și îi încadrează în funcții identice;
- primește echipamente de dimensiuni mici de la societatea dizolvată.

26. Astfel cum rezultă din considerentul (3) și din articolul 3 din directivă, aceasta urmărește să protejeze lucrătorii, asigurând menținerea drepturilor lor în cazul transferului unei întreprinderi¹⁰. În acest scop, articolul 3 alineatul (1) primul paragraf din directivă prevede că drepturile și obligațiile cedentului care decurg dintr-un contract de muncă sau dintr-un raport de muncă existent la data transferului, în cazul unui astfel de transfer, sunt transferate cesionarului. În ceea ce privește articolul 4 alineatul (1) din directivă, acesta protejează lucrătorii împotriva oricărei concedieri decise de cedent sau de cesionar doar pe baza transferului.

27. În temeiul articolului 1 alineatul (1) litera (a), directiva se aplică în cazul oricărui transfer al unei întreprinderi, unități sau al unei părți de întreprindere sau de unitate către un alt angajator, ca rezultat al unei cesiuni convenționale sau al unei fuziuni. Curtea a interpretat noțiunea de cesiune convențională în mod flexibil pentru a răspunde obiectivului directivei, care este acela al protecției salariaților în caz de transfer al întreprinderii lor¹¹. Astfel, Curtea a decis că directiva este aplicabilă în toate situațiile în care, în cadrul unor raporturi contractuale, se schimbă persoana fizică sau juridică responsabilă pentru exploatarea întreprinderii, care contractează obligațiile angajatorului în privința angajaților întreprinderii¹².

28. Curtea a considerat deja că Directiva 77/187 se aplica transferurilor dintre societățile din același grup¹³.

29. În plus, aceasta a precizat condițiile în care Directiva 77/187 se aplică în cazul transferului unei întreprinderi aflate în lichidare judiciară sau voluntară. Astfel, deși Curtea a statuat, în Hotărârea Abels¹⁴, că această directivă nu se aplică transferului unei întreprinderi, al unei unități sau al unei părți de unitate în cadrul unei proceduri de faliment¹⁵, aceasta a decis, în schimb, în Hotărârea Dethier Équipement¹⁶, că directiva menționată se aplică în cazul transferului unei întreprinderi aflate în lichidare judiciară atunci când se continuă activitatea întreprinderii¹⁷. În Hotărârea Europièces¹⁸, aceasta a ajuns la aceeași concluzie cu privire la o întreprindere transferată care face obiectul unei lichidări voluntare¹⁹.

30. Atât din interpretarea flexibilă care trebuie reținută cu privire la noțiunea de cesiune convențională, cât și din jurisprudența Curții care privește în mod specific ipoteza lichidării entității cedate reiese că dizolvarea și lichidarea AIA pot constitui un „transfer de unitate”, în sensul articolului 1 alineatul (1) litera (a) din directivă.

31. Cu toate acestea, transferul trebuie să îndeplinească și condițiile prevăzute la articolul 1 alineatul (1) litera (b) din directivă, și anume trebuie să privească o entitate economică, înțeleasă ca „ansamblu organizat de mijloace, care are obiectivul de a desfășura o activitate economică, indiferent dacă acea activitate este centrală sau auxiliară”, care își menține, ulterior transferului, „identitatea”.

10 — A se vedea, printre altele, Ordonanța Gimnasio Deportivo San Andrés (C-688/13, EU:C:2015:46, punctul 34 și jurisprudența citată).

11 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Jouini și alții (C-458/05, EU:C:2007:512, punctul 24 și jurisprudența citată).

12 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Amatori și alții (C-458/12, EU:C:2014:124, punctul 29 și jurisprudența citată).

13 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Allen și alții (C-234/98, EU:C:1999:594, punctele 17, 20 și 21).

14 — 135/83, EU:C:1985:55.

15 — Punctul 30.

16 — C-319/94, EU:C:1998:99.

17 — Punctul 32.

18 — C-399/96, EU:C:1998:532.

19 — Punctul 35.

32. Pentru a constata existența unui transfer de întreprindere, este, așadar, necesar ca criteriul decisiv al existenței unui astfel de transfer să fie îndeplinit, și anume că entitatea în discuție să își mențină identitatea după ce a fost preluată de noul angajator²⁰.

33. Pentru a stabili dacă este îndeplinită această condiție, trebuie să se ia în considerare totalitatea împrejurărilor de fapt ce caracterizează operațiunea în cauză, printre care figurează și tipul de întreprindere sau de unitate în cauză, dacă sunt transferate elemente corporale, precum clădirile și bunurile mobile, valoarea elementelor necorporale la momentul transferului, dacă majoritatea personalului a fost sau nu a fost preluat de noul angajator, dacă a fost sau nu a fost transferată clientela, precum și gradul de similitudine între activitățile exercitate înainte și după transfer și durata unei eventuale suspendări a acestor activități. Totuși, aceste elemente nu constituie decât aspecte parțiale ale evaluării globale care se impune și de aceea nu pot fi apreciate izolat²¹.

34. Curtea a subliniat că instanța națională, în aprecierea circumstanțelor de fapt care caracterizează operațiunea în discuție, trebuie să țină seama în special de tipul de întreprindere sau de unitate în cauză. În opinia acesteia, rezultă în consecință că importanța respectivă care trebuie acordată diferitelor criterii privind existența unui transfer în sensul directivei variază în mod necesar în funcție de activitatea desfășurată, chiar de metodele de producție sau de exploatare utilizate în întreprindere, în unitatea sau în partea unității în cauză²².

35. Diferenții factori care permit să se verifice dacă entitatea în discuție își păstrează identitatea după ce a fost preluată de noul angajator și, prin urmare, să califice o operațiune drept „transfer”, în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă, au, așadar, o pondere care variază în funcție de tipul de activitate desfășurată de întreprinderea în cauză.

36. Este determinant faptul dacă entitatea în cauză își păstrează identitatea, ceea ce decurge în special din existența unui transfer de elemente de activ, corporale sau necorporale, semnificative și ca urmare a faptului că exploatarea acestei entități este continuată sau preluată efectiv de noul angajator pentru aceleași activități sau pentru activități analoge. Or, aceste două elemente sunt îndeplinite în speță.

37. În ceea ce privește transferul unor elemente de activ, corporale sau necorporale, semnificative, Curtea a arătat desigur că o entitate economică poate funcționa, în anumite sectoare, fără asemenea elemente, astfel încât menținerea identității unei asemenea entități după efectuarea operațiunii al cărei obiect îl constituie nu poate să depindă, prin ipoteză, de cesiunea unor astfel de elemente²³.

38. Astfel cum reiese din jurisprudența Curții, situația este însă diferită pentru întreprinderile care își desfășoară activitatea în sectoare care necesită utilizarea unor elemente de activ semnificative. De exemplu, această situație se regăsește în sectorul transportului cu autobuzul care presupune un material și instalații importante. În acest caz, Curtea a considerat că lipsa transferului, de la fostul către noul titular al contractului, al activelor corporale utilizate pentru exploatarea liniilor de autobuz vizate constituie o circumstanță care trebuie luată în considerare²⁴. Curtea a dedus de aici că, într-un sector precum transportul public regulat cu autobuzul, în care elementele corporale contribuie în mod semnificativ la desfășurarea activității, lipsa unui transfer la un nivel semnificativ de la fostul către noul titular al contractului al unor astfel de elemente, care sunt indispensabile pentru buna funcționare a entității, trebuie să conducă la a se considera că aceasta din urmă nu își păstrează identitatea²⁵.

20 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Amatori și alții (C-458/12, EU:C:2014:124, punctul 30 și jurisprudența citată).

21 — A se vedea, printre altele, Hotărârile Spijkers (24/85, EU:C:1986:127, punctul 13), Redmond Stichting (C-29/91, EU:C:1992:220, punctul 24), Süzen (C-13/95, EU:C:1997:141, punctul 14), precum și Abler și alții (C-340/01, EU:C:2003:629, punctul 33).

22 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Liikenne (C-172/99, EU:C:2001:59, punctul 35 și jurisprudența citată).

23 — *Ibidem* (punctul 37 și jurisprudența citată).

24 — *Ibidem* (punctul 39 și jurisprudența citată).

25 — *Ibidem* (punctul 42 și jurisprudența citată).

39. Din această jurisprudență reiese că, într-o cauză precum cea care stă la baza litigiului principal, care privește și sectorul transporturilor, transferul de active corporale semnificative trebuie considerat un element esențial pentru a se stabili dacă ne aflăm în prezența unui „transfer de unitate” în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă,

40. La aprecierea împrejurărilor de fapt care însoțesc operațiunea în discuție, instanța de trimitere va trebui să acorde așadar o pondere particulară factorului întemeiat pe cesiunea de elemente de activ corporale semnificative către TAP.

41. În această privință, este cert că a avut loc o preluare de către TAP a contractelor de leasing având ca obiect patru avioane care erau utilizate anterior de AIA în cadrul activității sale. Din dosar reiese că această preluare a fost motivată, printre altele, de intenția TAP de a neutraliza consecințele financiare negative care ar fi putut rezulta din rezilierea anticipată a unor astfel de contracte. Motivele care se află la originea deciziei TAP de a prelua contractele de leasing referitoare la patru avioane exploatate până atunci de AIA sunt însă lipsite de relevanță pentru calificarea unei operațiuni drept „transfer” în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă. Este importantă numai constatarea obiectivă potrivit căreia aceste contracte au fost transferate efectiv către TAP cu ocazia dizolvării AIA, dat fiind că TAP a continuat să utilizeze avioanele în discuție.

42. Astfel cum susțin în mod întemeiat reclamanții din litigiul principal, nu se poate considera că, întrucât TAP este acționar majoritar și creditor principal al AIA, aceasta ar fi liberă să dispună de o întreprindere din grupul său și să preia activele acesteia, fără a se supune obligațiilor care decurg din directivă.

43. Este de asemenea irelevant dacă avioanele preluate de TAP au fost utilizate fără vreo deosebire între transportul regulat și transportul neregulat. Ceea ce contează este faptul că aceste avioane au fost utilizate, chiar dacă numai parțial, în cadrul activității de transport neregulat efectuate de TAP, care constituie continuarea unei activități care era asigurată anterior de AIA.

44. În plus, împrejurarea că avioanele preluate se aflau în regim de leasing nu constituie un obstacol în calea existenței unui transfer de unitate în măsura în care continuitatea utilizării acestor elemente de activ de către cesionar este determinantă.

45. În sfârșit, nici faptul că avioanele au fost restituite la finalul contractelor de leasing, între anii 1998 și 2000, nu este pertinent. Ceea ce contează este ca contractele să fi fost efectiv transferate și ca avioanele să fi fost efectiv utilizate de TAP pe o perioadă semnificativă.

46. Din aceste elemente reiese că constatarea efectuată de instanța de trimitere, potrivit căreia TAP s-a substituit societății dizolvate în contractele de leasing de avioane constituie un indiciu important cu privire la existența unui transfer de unitate, întrucât demonstrează preluarea de către TAP a unor elemente de activ necesare pentru continuarea activității desfășurate anterior de AIA.

47. La această constatare se adaugă cea potrivit căreia TAP a preluat și echipamente de mici dimensiuni de la societatea dizolvată, precum echipamente de bord și echipamente de birou. Este vorba despre un indiciu suplimentar privind existența unui transfer de unitate.

48. Pe de altă parte, din dosar reiese că TAP s-a substituit societății dizolvate în contractele având ca obiect zboruri charter în curs de executare încheiate cu operatorii turistici și pentru dezvoltarea activităților desfășurate anterior de această societate. Or, din jurisprudența Curții rezultă că transferul clientelei constituie un indiciu pertinent privind existența unui transfer de întreprinderi²⁶.

26 — A se vedea punctul 33 din prezentele concluzii.

49. Supremo Tribunal de Justiça pare să considere că faptul că TAP a fost autorizată să opereze pe piața curselor charter și că a făcut deja acest lucru „în mod punctual” se opunea existenței unui „transfer de unitate” în sensul directivei. Or, suntem de acord cu opinia reclamantilor din litigiul principal potrivit căreia faptul că o întreprindere își desfășoară deja activitatea sau și-o poate desfășura pe o anumită piață nu constituie un obstacol ca aceasta din urmă să asigure continuitatea unor activități similare desfășurate de o altă întreprindere care a fost, între timp, dizolvată, extinzându-și astfel propriile activități.

50. În ceea ce privește în special zborurile efectuate în anul 1994, este vorba, astfel cum a constatat Supremo Tribunal de Justiça în hotărârea sa, despre contracte încheiate de TAP direct cu operatorii turistici pentru rute pe care nu le asigura până atunci în măsura în care era vorba despre rute tradiționale ale AIA. În opinia Supremo Tribunal de Justiça, „TAP a desfășurat, cum ar fi putut face orice companie aeriană, o activitate care nu reprezintă mai mult decât ocuparea unei părți a pieței rămase libere după închiderea AIA”.

51. Or, astfel cum arată în mod întemeiat reclamantii din litigiul principal, faptul însuși că TAP a început să desfășoare o activitate care era desfășurată anterior de o altă întreprindere din grupul său pe care, între timp, o dizolvase constituie un indiciu important privind existența unui transfer de unitate, în măsura în care demonstrează continuarea de către TAP a activității desfășurate anterior de AIA.

52. În hotărârea sa, Supremo Tribunal de Justiça se întemeiază pe Hotărârea Süzen²⁷ pentru a considera că simpla continuare a unei activități desfășurate de o altă întreprindere nu este suficientă pentru a dovedi existența unui transfer de unitate²⁸. Din jurisprudența Curții reiese însă că, atunci când o asemenea continuare a activității se dublează prin preluarea unor elemente de activ semnificative, existența unui transfer de unitate nu ridică deloc îndoieli.

53. Continuarea de către TAP a activității desfășurate anterior de către AIA este ilustrată și de un alt indiciu evidențiat de instanța de trimitere, și anume reintegrarea în cadrul TAP a lucrătorilor care erau detașați până atunci la societatea lichidată, iar aceasta în scopul exercitării unor funcții identice cu cele pe care le exercitau în cadrul societății menționate.

54. Astfel cum a constatat Supremo Tribunal de Justiça în hotărârea sa, s-a dovedit că doi angajați, care erau detașați până atunci de către TAP la direcția comercială a AIA, au fost, după dizolvarea acesteia din urmă, transferați de către TAP în cadrul propriei direcții comerciale pe posturi în domeniul curselor neregulate ad-hoc și al contractelor de curse charter din sezonul aeronautic al verii anului 1993.

55. Potrivit Supremo Tribunal de Justiça, nu este vorba despre o menținere de către TAP a lucrătorilor angajați anterior de AIA. Acești lucrători încheiaseră cu TAP un contract de muncă. Prin urmare, era vorba despre lucrători care erau angajați de TAP, iar nu de AIA. Salariatele în cauză erau detașate de TAP pentru a exercita funcții la AIA și s-au întors, după dizolvarea AIA, la întreprinderea angajatoare. În hotărârea sa, Supremo Tribunal de Justiça consideră astfel că întoarcerea lucrătorilor TAP la întreprinderea lor, după dizolvarea AIA la care erau detașați, rezultă din îndeplinirea contractului de muncă pe care l-au încheiat cu angajatorul lor, și anume TAP. Chiar dacă acești lucrători au fost integrați pe posturi corespunzătoare categoriei lor și au exercitat în vara anului 1993 funcții în domeniul curselor neregulate operate de TAP în acel an, activitatea acestor lucrători în cadrul TAP nu ar permite, în opinia Supremo Tribunal de Justiça, să se identifice organizarea unei entități economice autonome consacrate curselor neregulate.

27 — C-13/95, EU:C:1997:141.

28 — Punctul 15.

56. Cu toate acestea, astfel cum arată în mod întemeiat reclamanții din litigiul principal, realocarea a două angajate la TAP pe funcții direct legate de sectorul curselor neregulate evidențiază continuarea activității AIA de către TAP, activitate care era exercitată anterior numai în mod punctual, astfel încât aceasta consolidează și mai mult existența unui transfer de unitate. În plus, aceste angajate par să constituie un „ansamblu organizat”²⁹, întrucât li s-au repartizat, în cadrul TAP, funcții asemănătoare cu cele pe care le exercitau la AIA.

57. Ca indicii suplimentare privind existența unui transfer de unitate, este necesar să se evidențieze gradul de similaritate a activităților desfășurate înainte și după transfer. Astfel cum arată Comisia, AIA era o întreprindere de transport aerian specializată în curse neregulate. TAP, a cărei activitate este transportul aerian, era autorizată să exploateze atât curse regulate, cât și curse neregulate, și era, așadar, autorizată să funcționeze pe piața curselor charter, activitate pe care o desfășura deja, deși în mod punctual³⁰. Prin urmare, există o puternică similaritate între activitățile desfășurate de cele două întreprinderi.

58. În sfârșit, în ceea ce privește criteriul privind o eventuală suspendare a activităților, s-a stabilit că TAP începuse încă de la 1 mai 1993, cu alte cuvinte imediat după dizolvarea AIA, să exploateze cel puțin o parte dintre cursele charter pe care AIA se angajase să le efectueze pentru sezonul de vară al anului 1993. Prin urmare, nu a avut loc nicio suspendare a activității de durată semnificativă. Dimpotrivă, a existat o continuitate a activității, întrucât la aproximativ 15 zile după dizolvarea AIA, TAP s-a substituit acesteia în vederea executării contractelor referitoare la cursele respective.

59. Toate aceste indicii dovedesc, în opinia noastră, existența unui „transfer de unitate” în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă.

60. Supremo Tribunal de Justiça a ajuns însă la o concluzie diferită întrucât a reținut o interpretare prea restrictivă a condiției privind menținerea identității entității transferate. Mai precis, în cadrul raționamentului său nu se menționează niciunde o hotărâre a Curții care ar fi trebuit să o conducă totuși la o altă soluție, și anume Hotărârea Klarenberg³¹, care este anterioară cu câteva zile hotărârii pronunțate de Supremo Tribunal de Justiça, și ale cărei concluzii, pe care Curtea le urmase, au fost prezentate de avocatul general Mengozzi la 6 noiembrie 2008³².

61. În hotărârea sa, Supremo Tribunal de Justiça a acordat o importanță deosebită criteriului potrivit căruia, pentru a constata existența unui „transfer” în sensul articolului 1 alineatul (1) litera (b) din directivă, trebuie să fie posibil să se identifice unitatea economică cedată cesionarului³³.

62. În această privință, Supremo Tribunal de Justiça a arătat că nu s-a dovedit că TAP crease un serviciu de curse neregulate care transpunea tocmai structura care aparținea AIA. Având în vedere ansamblul faptelor constatate, TAP nu ar fi preluat o entitate economică care urmărea în mod direct și autonom să continue activitatea curselor charter care fusese realizată anterior de AIA. Mai precis, nu ar fi existat un transfer de mai multe elemente separate care ar fi fost reorganizate în continuare în cadrul TAP, conducând la apariția unei întreprinderi sau a unei unități autonome. În plus, niciun indiciu nu ar dovedi în cazul TAP existența unei unități consacrate activității curselor charter organizate în mod autonom în acest scop.

29 — Hotărârea Jouini și alții (C-458/05, EU:C:2007:512, punctul 32).

30 — Comisia se referă la hotărârea pronunțată de Supremo Tribunal de Justiça.

31 — C-466/07, EU:C:2009:85.

32 — Concluziile avocatului general Mengozzi prezentate în cauza Klarenberg (C-466/07, EU:C:2008:614).

33 — Punctul 3.6.1 ultimul alineat.

63. În consecință, potrivit Supremo Tribunal de Justiça, analiza globală a indiciilor nu permite să se recunoască, în cadrul TAP, un ansamblu de mijloace materiale și umane care să susțină activitatea curselor charter, organizat în mod autonom în acest scop, și anume o entitate economică care își menține identitatea și continuă în mod autonom o activitate de aviație comercială neregulată în cadrul TAP. Dimpotrivă, Supremo Tribunal de Justiça arată că echipamentul AIA, pe care TAP l-a utilizat ulterior, a fost absorbit în ansamblul echipamentului care aparține TAP și că aceasta a efectuat curse regulate și neregulate pentru care a utilizat fără deosebire personalul și echipamentul companiei sale aeriene.

64. Ca răspuns la această argumentație, trebuie precizat că, în sensul directivei, poate exista un transfer cu menținerea identității entității transferate chiar și atunci când aceasta nu își păstrează structura organizațională autonomă. Cu alte cuvinte, contrar celor statuate de Supremo Tribunal de Justiça, condiția privind menținerea identității nu înseamnă că entitatea economică transferată trebuie să își păstreze autonomia în structura cesionarului.

65. În cauza care a determinat pronunțarea Hotărârii Klarenberg³⁴, argumentul pârâtului din litigiul principal era identic cu cel reținut de Supremo Tribunal de Justiça pentru a exclude existența unui transfer de unitate. Această parte susținea astfel că „unitatea”, definită la articolul 1 alineatul (1) litera (b) din directivă, își păstrează identitatea numai dacă se menține legătura organizațională care unește ansamblul persoanelor și/sau al elementelor. În schimb, unitatea cedată nu și-ar păstra identitatea în ipoteza în care, în urma cesionării, și-ar pierde autonomia din punct de vedere organizațional, resursele achiziționate fiind integrate de cesionar într-o structură în întregime nouă³⁵.

66. Curtea a considerat că o astfel de concepție a identității unității, care se întemeiază numai pe factorul privind autonomia organizațională nu poate fi reținută, iar aceasta în special în raport cu obiectivul urmărit de directivă, care constă în asigurarea unei protecții efective a drepturilor lucrătorilor într-o situație de transfer. Astfel, potrivit Curții, această concepție ar implica, prin simplul fapt că cesionarul decide să desființeze partea de întreprindere sau de unitate achiziționată și să o integreze în propria structură, să se excludă aplicarea directivei la această parte de întreprindere sau de unitate, privându-i astfel pe lucrătorii vizați de protecția acordată de aceasta³⁶.

67. În ceea ce privește factorul privind aspectul organizațional, Curtea s-a pronunțat anterior în sensul că acesta participă la definirea identității unei unități³⁷. Aceasta s-a pronunțat însă și în sensul că o modificare a structurii organizaționale a unității cedate nu poate împiedica aplicarea directivei³⁸.

68. Curtea a arătat de asemenea că „articolul 1 alineatul (1) litera (b) din directivă definește identitatea unei unități prin referire la un «ansamblu organizat de mijloace, care are obiectivul de a desfășura o activitate economică, indiferent dacă acea activitate este centrală sau auxiliară», evidențiind astfel nu numai elementul organizațional al unității transferate, ci și pe cel al continuării activității economice a acesteia”³⁹. Curtea a dedus de aici că condiția privind menținerea identității unei unități în sensul directivei trebuia interpretată luând în considerare ambele elemente, astfel cum sunt prevăzute la articolul 1 alineatul (1) litera (b) din directiva menționată, care, împreună, constituie această identitate, precum și obiectivul de protecție a lucrătorilor urmărit de această directivă⁴⁰.

34 — C-466/07, EU:C:2009:85.

35 — Punctul 42.

36 — Punctul 43.

37 — A se vedea, printre altele, Hotărârile Allen și alții (C-234/98, EU:C:1999:594, punctul 27), Hotărârea Mayeur (C-175/99, EU:C:2000:505, punctul 53), Liikenne (C-172/99, EU:C:2001:59, punctul 34), precum și Klarenberg (C-466/07, EU:C:2009:85, punctul 44).

38 — A se vedea, printre altele, Hotărârile Mayeur (C-175/99, EU:C:2000:505, punctul 54), Jouini și alții (C-458/05, EU:C:2007:512, punctul 36), precum și Klarenberg (C-466/07, EU:C:2009:85, punctul 44).

39 — Hotărârea Klarenberg (C-466/07, EU:C:2009:85, punctul 45).

40 — *Ibidem* (punctul 46).

69. Având în vedere aceste considerații și pentru a nu priva directiva de o parte a efectului său util, Curtea a statuat că condiția privind menținerea identității unei unități nu trebuia interpretată în sensul că impune menținerea organizării specifice impuse de întreprinzător diverșilor factori de producție transferați, ci în sensul că presupune menținerea legăturii funcționale de interdependență și de complementaritate între acești factori⁴¹.

70. Astfel, potrivit Curții, menținerea unei astfel de legături funcționale între diverșii factori transferați permite cesionarului să îi utilizeze chiar dacă, după transfer, aceștia sunt integrați într-o nouă structură organizațională diferită, în scopul de a continua o activitate economică identică sau analogă⁴².

71. În lumina Hotărârii Klarenberg⁴³, este irelevant dacă unitatea preluată a fost dizolvată în organizarea TAP, în măsura în care o legătură funcțională a fost păstrată între, pe de o parte, elementele de activ și personalul preluat și, pe de altă parte, continuarea activității desfășurate anterior de către AIA.

72. În hotărârea sa, Supremo Tribunal de Justiça a acordat o importanță deosebită faptului că avioanele și personalul preluat au fost utilizate pentru cursele regulate și pentru cursele neregulate. Această împrejurare este, în opinia sa, de natură să demonstreze că în cadrul TAP nu a existat menținerea unei unități autonome consacrate activității curselor neregulate.

73. În această privință, considerăm că nu contează că elementele transferate au fost utilizate nu numai pentru cursele neregulate, ci și pentru cursele regulate. Condiția privind menținerea identității unității preluate nu presupune o utilizare exclusivă a elementelor de activ transferate în beneficiul activității continuate. Legătura funcțională dintre aceste elemente de activ și activitatea continuată se menține chiar dacă elementele respective sunt utilizate și pentru desfășurarea unei alte activități, cu atât mai mult atunci când este vorba despre o activitate analogă în sectorul transportului aerian.

74. Astfel cum arată Comisia, din Hotărârea Klarenberg⁴⁴ reiese că dizolvarea AIA și integrarea unei părți importante a activelor sale în structura organizațională a TAP, chiar dacă nu și-au păstrat o identitate „autonomă”, nu sunt de natură să înlăture aplicarea directivei. Ceea ce contează este ca mijloacele transferate să își păstreze identitatea și să fie utilizate, după transfer, pentru a continua o activitate economică identică sau analogă.

75. Or, în speță, activele AIA au fost utilizate într-o primă etapă (sezonul aeronautic din vara anului 1993) pentru a continua o activitate identică cu cea desfășurată de AIA, și anume cursele charter pe care AIA se angajase să le efectueze, iar ulterior pentru a continua o activitate identică (curse charter organizate de TAP) sau similară (curse regulate ale TAP).

76. Astfel cum Curtea a precizat în Hotărârea Klarenberg⁴⁵, termenii articolului 6 alineatul (1) primul și al patrulea paragraf din directivă confirmă că, în gândirea legiuitorului Uniunii, această directivă are vocația de a se aplica oricărui transfer care îndeplinește condițiile prevăzute la articolul 1 alineatul (1), indiferent dacă unitatea transferată își păstrează sau nu își păstrează autonomia în structura cesionarului⁴⁶.

41 — *Ibidem* (punctul 47).

42 — *Ibidem* (punctul 48).

43 — C-466/07, EU:C:2009:85.

44 — *Idem*.

45 — *Idem*.

46 — Punctul 50.

77. Revine desigur, în ultimul rând, instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă criteriile privind existența unui transfer de unitate sunt îndeplinite în speță. Potrivit unei jurisprudențe constante, este de competența instanței naționale să stabilească, în cadrul unei aprecieri globale a tuturor împrejurărilor de fapt ce caracterizează operațiunea în cauză, dacă a fost păstrată identitatea unității economice transferate⁴⁷.

78. Cu toate acestea, contextul particular din cauza principală, care este consecința luărilor de poziție divergente ale instanțelor naționale, ar trebui, în opinia noastră, să determine Curtea să răspundă într-un mod deopotrivă mai precis și direct instanței de trimitere.

79. Propunem, așadar, să se răspundă la prima întrebare că articolul 1 alineatul (1) din directivă trebuie interpretat în sensul că noțiunea de transfer de unitate este aplicabil și în situația în care o întreprindere care își desfășoară activitatea pe piața curselor charter este dizolvată prin decizia acționarului său majoritar, care este ea însăși o întreprindere care își desfășoară activitatea în domeniul aviației și care, în contextul lichidării primei întreprinderi:

- se substituie societății dizolvate în contractele de leasing de avioane și în contractele aflate în curs de executare pentru curse charter încheiate cu operatori turistici;
- desfășoară activități efectuate anterior de societatea dizolvată;
- reintegrează o parte dintre lucrătorii detașați până atunci la societatea dizolvată și îi încadrează în funcții identice;
- primește echipamente de dimensiuni mici de la societatea dizolvată.

B – *Cu privire la a doua întrebare*

80. Prin intermediul celei de a doua întrebări, instanța de trimitere solicită, în esență, Curții să stabilească dacă articolul 267 TFUE trebuie interpretat în sensul că o instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern, cum este Supremo Tribunal de Justiça, avea obligația, având în vedere împrejurările de fapt prezentate în cadrul primei întrebări și dat fiind că instanțele naționale inferioare în grad care s-au pronunțat în cauză adoptaseră decizii contradictorii, să efectueze trimiterea la Curte a întrebării preliminare referitoare la interpretarea corectă a noțiunii „transfer de unitate”, în sensul articolului 1 alineatul (1) din directivă.

81. Cu titlu introductiv, trebuie amintit că procedura instituită prin articolul 267 TFUE este un instrument de cooperare între Curte și instanțele naționale, cu ajutorul căruia Curtea furnizează acestora din urmă elementele de interpretare a dreptului Uniunii care le sunt necesare pentru soluționarea litigiului pe care urmează să îl soluționeze⁴⁸.

82. În cadrul acestei cooperări, este de competența exclusivă a instanței naționale, care este sesizată cu soluționarea litigiului și care trebuie să își asume responsabilitatea pentru hotărârea judecătorească ce urmează a fi pronunțată, să aprecieze, luând în considerare particularitățile cauzei, atât necesitatea unei hotărâri preliminare pentru a fi în măsură să pronunțe propria hotărâre, cât și relevanța întrebărilor pe care le adresează Curții⁴⁹.

47 — Punctul 49.

48 — A se vedea, printre altele, Hotărârile Schneider (C-380/01, EU:C:2004:73, punctul 20), Stradasfatti (C-228/05, EU:C:2006:578, punctul 44), precum și Kirtruna și Viganò (C-313/07, EU:C:2008:574, punctul 25).

49 — Hotărârile Schneider (C-380/01, EU:C:2004:73, punctul 21), Längst (C-165/03, EU:C:2005:412, punctul 31), precum și Kirtruna și Viganò (C-313/07, EU:C:2008:574, punctul 26).

83. Obligația de a sesiza prevăzută la articolul 267 al treilea paragraf TFUE se înscrie astfel în cadrul cooperării, instituită în vederea asigurării unei aplicări corecte și uniforme a dreptului Uniunii în toate statele membre, între instanțele naționale, în calitatea lor de instanțe însărcinate cu aplicarea dreptului Uniunii, și Curte⁵⁰.

84. Trebuie amintit că obligația de a sesiza Curtea cu o întrebare preliminară, prevăzută la articolul 267 al treilea paragraf TFUE, care revine instanțelor naționale ale căror decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac are în special scopul de a evita să se consacre, într-un stat membru, o jurisprudență națională neconformă cu normele dreptului Uniunii⁵¹.

85. Potrivit Curții, un astfel de obiectiv este atins atunci când sunt supuse acestei obligații de trimitere, sub rezerva limitelor admise de Curte în Hotărârea Cilfit și alții⁵², curțile supreme, precum și orice instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac⁵³.

86. În măsura în care nu există nicio cale de atac împotriva deciziei unei instanțe naționale, aceasta are, în principiu, obligația de a sesiza Curtea în sensul articolului 267 al treilea paragraf TFUE atunci când o întrebare privind interpretarea Tratatului FUE este invocată în fața sa⁵⁴.

87. Din raportul dintre al doilea și al treilea paragraf al articolului 267 TFUE rezultă că instanțele vizate de al treilea paragraf se bucură de aceeași putere de apreciere ca toate celelalte instanțe naționale pentru a evalua dacă, pentru a pronunța o hotărâre, este necesară o decizie asupra unui aspect de drept al Uniunii. Prin urmare, aceste instanțe naționale nu sunt obligate să trimită o întrebare referitoare la interpretarea dreptului Uniunii formulată în cauza dedusă judecării lor în cazul în care respectiva întrebare nu este pertinentă, respectiv, în cazul în care, indiferent care ar fi răspunsul la această întrebare, nu ar putea avea nicio influență asupra soluționării litigiului⁵⁵.

88. Dimpotrivă, în cazul în care acestea constată că este necesară recurgerea la dreptul Uniunii pentru soluționarea litigiului cu care au fost sesizate, articolul 267 le impune acestora în principiu să sesizeze Curtea pentru orice problemă de interpretare care se pune⁵⁶.

89. În cazul unui litigiu care ridică o problemă de interpretare a dreptului Uniunii, executarea de către o instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern a obligației sale de a sesiza Curtea constituie, așadar, principiul, iar refuzul de a sesiza Curtea, excepția.

90. Hotărârea Cilfit și alții⁵⁷ stabilește că instanțelor naționale care se pronunță în ultimă instanță le revine o obligație sporită de motivare atunci când se abțin să adreseze întrebări Curții.

91. Astfel, în ceea ce privește conținutul obligației prevăzute la articolul 267 al treilea paragraf TFUE, astfel cum a fost delimitat de Curte, dintr-o jurisprudență bine consolidată de la pronunțarea acestei hotărâri rezultă că o instanță ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern are obligația, atunci când se pune o problemă de drept al Uniunii în fața sa, de a-și îndeplini obligația de sesizare, cu condiția ca aceasta să nu fi constatat că problema invocată nu este pertinentă sau că dispoziția de drept al Uniunii în discuție a făcut deja obiectul unei interpretări din partea Curții sau că

50 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Intermodal Transports (C-495/03, EU:C:2005:552, punctul 38 și jurisprudența citată).

51 — *Ibidem* (punctul 29 și jurisprudența citată).

52 — 283/81, EU:C:1982:335.

53 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Intermodal Transports (C-495/03, EU:C:2005:552, punctul 30 și jurisprudența citată).

54 — Hotărârea Consiglio nazionale dei geologi și Autorità garante della concorrenza e del mercato (C-136/12, EU:C:2013:489, punctul 25 și jurisprudența citată).

55 — *Ibidem* (punctul 26 și jurisprudența citată).

56 — *Ibidem* (punctul 27 și jurisprudența citată).

57 — 283/81, EU:C:1982:335.

aplicarea corectă a dreptului Uniunii se impune atât de evident încât nu permite nicio îndoială rezonabilă. Existența unei astfel de eventualități trebuie să fie evaluată în funcție de caracteristicile proprii dreptului Uniunii, de dificultățile deosebite pe care le prezintă interpretarea sa și de riscul unor divergențe de jurisprudență în cadrul Uniunii Europene⁵⁸.

92. Curtea a precizat că, fără a aduce atingere consecințelor care rezultă din Hotărârea Köbler⁵⁹, jurisprudența care decurge din Hotărârea Cilfit și alții⁶⁰ oferă exclusiv instanței naționale sarcina de a aprecia dacă aplicarea corectă a dreptului Uniunii se impune atât de evident încât nu permite nicio îndoială rezonabilă și, în consecință, să decidă să se abțină să sesizeze Curtea cu o problemă de interpretare a dreptului Uniunii care a fost ridicată în fața acesteia⁶¹.

93. În cadrul prezentei trimiteri preliminare, instanța de trimitere solicită Curții să stabilească dacă, în lumina jurisprudenței sale referitoare la noțiunea de transfer de unitate și având în vedere existența unor poziții divergente ale instanțelor naționale în ceea ce privește interpretarea care trebuie reținută în raport cu situația de fapt, Supremo Tribunal de Justiça era sau nu era îndreptățit să nu aibă „nicio îndoială rezonabilă” referitoare la problema de interpretare invocată și se putea abține așadar să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară.

94. În această privință, trebuie să se sublinieze că instanțele naționale ale căror decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern trebuie să facă dovada unei prudențe speciale înainte de a înlătura existența oricărei îndoieli rezonabile. Acestea trebuie să prezinte motivele pentru care au certitudinea aplicării în mod corect a dreptului Uniunii.

95. Această prudență trebuie să le determine în special să verifice în mod precis dacă aplicarea dreptului Uniunii pe care o rețin ține seama în mod corespunzător de caracteristicile proprii dreptului Uniunii, de dificultățile speciale pe care le prezintă interpretarea sa, precum și de riscul de divergențe în jurisprudența din cadrul Uniunii.

96. Supremo Tribunal de Justiça a considerat că noțiunile care figurează în directivă, și în special cea de transfer de unitate, erau suficient de clare în ceea ce privește interpretarea jurisprudențială. Acest lucru implica, în opinia sa, că nu era necesar în speță să efectueze o trimitere preliminară.

97. Această abordare ni se pare eronată întrucât știm că interpretarea noțiunii de transfer de unitate se individualizează printr-o abordare de la caz la caz. Cauzele cu care este sesizată Curtea în mod succesiv permit acesteia din urmă să perfecționeze întinderea respectivei noțiuni. Prin urmare, este vorba despre o jurisprudență aflată într-o evoluție constantă. Această particularitate ar fi trebuit să determine Supremo Tribunal de Justiça să fie prudent înainte de a decide să nu sesizeze Curtea.

98. La acest exces de încredere în ceea ce privește caracterul consolidat al jurisprudenței Curții referitoare la noțiunea de transfer de unitate se adaugă o luare în considerare incompletă a acestei jurisprudențe, care a determinat Supremo Tribunal de Justiça să rețină o interpretare eronată a noțiunii menționate.

99. Într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal, în care există o jurisprudență a Curții cu privire la noțiunea care trebuie interpretată, instanța națională care este, în principiu, supusă unei obligații de trimitere și care consideră că litigiul cu care este sesizată ridică o problemă de interpretare a dreptului Uniunii are posibilitatea de a alege între două atitudini. Fie sesizează Curtea pentru a obține precizări suplimentare având în vedere litigiul pe care trebuie să îl soluționeze, fie decide să nu-și îndeplinească obligația de trimitere, dar în acest caz trebuie să accepte și să aplice răspunsul dat deja de

58 — Hotărârea Intermodal Transports (C-495/03, EU:C:2005:552, punctul 33).

59 — C-224/01, EU:C:2003:513.

60 — 283/81, EU:C:1982:335.

61 — Hotărârea Intermodal Transports (C-495/03, EU:C:2005:552, punctul 37 și jurisprudența citată).

Curte. Dacă nu adoptă niciuna dintre aceste două atitudini și reține o altă interpretare a noțiunii de drept al Uniunii în cauză, această instanță săvârșește o încălcare a respectivului drept care trebuie considerată ca fiind suficient de gravă⁶². Această concluzie decurge dintr-o jurisprudență constantă, în temeiul căreia o încălcare a dreptului Uniunii este suficient de gravă atunci când a intervenit cu ignorarea vădită a jurisprudenței Curții în domeniu⁶³.

100. Pe scurt, în cazul în care ar fi luat în considerare în mod riguros și complet jurisprudența Curții, inclusiv cea mai recentă, Supremo Tribunal de Justiça nu ar fi putut avea nicio certitudine în ceea ce privește aplicarea dreptului Uniunii pe care a efectuat-o.

101. Curtea trebuie să adopte o poziție strictă în ceea ce privește reiterarea obligației de trimitere ce revine instanțelor naționale ale căror decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern. Astfel, după cum a precizat avocatul general Léger în Concluziile prezentate în cauza Traghetti del Mediterraneo⁶⁴ și astfel cum ilustrează prezenta cauză, „încălcarea unei astfel de obligații riscă să determine instanța în cauză să săvârșească o eroare [...], fie o eroare în ceea ce privește interpretarea dreptului [Uniunii] aplicabil, fie în ceea ce privește acțiunile care trebuie întreprinse în consecință pentru interpretarea conformă a dreptului intern sau pentru aprecierea compatibilității acestuia cu dreptul [Uniunii]”⁶⁵.

102. Pe de altă parte, subliniem că nerespectarea de către instanțele naționale ale căror decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern a obligației lor de trimitere conduce la privarea Curții de misiunea fundamentală care îi este atribuită prin articolul 19 alineatul (1) primul paragraf TUE, care este de a asigura „respectarea dreptului în interpretarea și aplicarea tratatelor”.

103. În sfârșit, din dosar reiese că, în cadrul prezentei cauze, instanțele portugheze ajunseseră la poziții divergente în ceea ce privește interpretarea noțiunii de transfer de unitate. În opinia noastră, deși simpla existență a unor decizii contradictorii pronunțate de instanțe naționale nu poate fi suficientă pentru a da naștere obligației de trimitere preliminară prevăzute la articolul 267 al treilea paragraf TFUE, acesta este un element de context care consolidează constatarea potrivit căreia Supremo Tribunal de Justiça ar fi trebuit să adopte o poziție mai prudentă și să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară.

104. Din toate aceste elemente reiese că, în opinia noastră, articolul 267 al treilea paragraf TFUE trebuie interpretat în sensul că o instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern, cum este Supremo Tribunal de Justiça, avea obligația, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară.

C – Cu privire la a treia întrebare

105. Prin intermediul celei de a treia întrebări, instanța de trimitere solicită, în esență, Curții să stabilească dacă dreptul Uniunii, și în special jurisprudența rezultată din Hotărârea Köbler⁶⁶, trebuie interpretat în sensul că se opune unui regim național privind răspunderea statului care condiționează dreptul la repararea prejudiciului de anularea prealabilă a deciziei care a cauzat prejudiciul.

62 — A se vedea Pertek, J., „Renvoi préjudiciel en interprétation”, *JurisClasseur Europe Traité*, fascicula 361, 2010, § 97.

63 — A se vedea, printre altele, Hotărârile Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, punctul 43 și jurisprudența citată), precum și Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, punctul 52 și jurisprudența citată).

64 — C-173/03, EU:C:2005:602.

65 — Punctul 66.

66 — C-224/01, EU:C:2003:513.

106. Amintim că, în temeiul articolului 13 alineatul 2 din RRCEE, „[s]olicitarea de despăgubiri trebuie să se întemeieze pe anularea prealabilă de către instanța competentă a deciziei cauzatoare de prejudicii”.

107. Pentru a stabili dacă această condiție este sau nu este conformă cu dreptul Uniunii, trebuie amintit cu titlu introductiv că principiul răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii care îi sunt imputabile este inherent sistemului tratatului⁶⁷.

108. În ceea ce privește răspunderea statului ca urmare a unei încălcări a dreptului Uniunii imputabile unei decizii a unei instanțe naționale de ultim grad, Curtea a precizat că, având în vedere specificitatea funcției jurisdicționale, precum și cerințele legitime ale securității juridice, răspunderea statului, într-o asemenea ipoteză, nu este nelimitată. Astfel cum a statuat Curtea, această răspundere poate fi angajată numai în cazul excepțional în care instanța națională de ultim grad a încălcat în mod vădit dreptul aplicabil. Pentru a stabili dacă această condiție este îndeplinită, instanța națională sesizată cu o cerere în despăgubire trebuie să ia în considerare, în această privință, toate elementele care caracterizează situația care îi este prezentată și în special gradul de claritate și de precizie a normei încălcate, caracterul deliberat al încălcării, caracterul scuzabil sau nescuzabil al erorii de drept, poziția adoptată, dacă este cazul, de o instituție a Uniunii, precum și neexecutarea de către instanța în discuție a obligației sale de trimitere preliminară în temeiul articolului 267 al treilea paragraf TFUE⁶⁸.

109. Astfel cum am indicat anterior, această ignorare vădită a dreptului Uniunii aplicabil este prezumată, în orice caz, atunci când decizia în cauză intervine cu ignorarea vădită a jurisprudenței Curții în materie⁶⁹.

110. Prin urmare, un drept la repararea prejudiciului va lua naștere dacă această condiție privind încălcarea vădită a dreptului Uniunii aplicabil este îndeplinită, odată ce se va fi stabilit că norma de drept încălcată are drept obiect conferirea de drepturi particularilor și că există o legătură de cauzalitate directă între încălcarea vădită invocată și prejudiciul suferit de persoana interesată. Aceste trei condiții sunt astfel necesare și suficiente pentru a da naștere, în beneficiul particularilor, unui drept de a obține repararea prejudiciului, fără a exclude, cu toate acestea, posibilitatea de angajare a răspunderii statului în condiții mai puțin restrictive în temeiul dreptului național⁷⁰.

111. Curtea a avut de asemenea ocazia să precizeze că, fără a aduce atingere dreptului la repararea prejudiciului care își are în mod direct temeiul în dreptul Uniunii atunci când sunt îndeplinite condițiile menționate, statului îi revine obligația, în cadrul dreptului național privind răspunderea, să repare consecințele prejudiciului cauzat, condițiile stabilite de legislațiile naționale în domeniul reparării prejudiciilor neputând fi mai puțin favorabile decât cele referitoare la acțiuni asemănătoare de drept intern (principiul echivalenței) și nici concepute astfel încât să facă, în practică, imposibilă sau excesiv de dificilă obținerea reparării prejudiciului (principiul efectivității)⁷¹.

112. Prin prisma principiului efectivității este necesar, în opinia noastră, să se examineze modalitatea procedurală prevăzută la articolul 13 alineatul 2 din RRCEE. În consecință, trebuie să se stabilească dacă o astfel de modalitate procedurală este de natură să facă, în practică și în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, imposibilă sau excesiv de dificilă obținerea reparării prejudiciului de către particularul lezat.

67 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Ogierakhi (C-244/13, EU:C:2014:2068, punctul 49 și jurisprudența citată).

68 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Traghet del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, punctul 32 și jurisprudența citată).

69 — *Ibidem* (punctul 43 și jurisprudența citată). A se vedea de asemenea Hotărârea Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, punctul 52 și jurisprudența citată).

70 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Traghet del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391, punctul 45 și jurisprudența citată).

71 — A se vedea, printre altele, Hotărârea Fuß (C-429/09, EU:C:2010:717, punctul 62 și jurisprudența citată).

113. Aspectul esențial privește în cauză faptul dacă acest particular beneficiază sau nu beneficiază de o cale de atac împotriva unei hotărâri a Supremo Tribunal de Justiça care îi cauzează un prejudiciu. Când i s-a adresat în ședință o întrebare cu privire la acest aspect, guvernul portughez a dat mai întâi un răspuns negativ la întrebarea menționată, înainte de a-și nuanța răspunsul într-un mod neconvingător. Va reveni instanței de trimitere obligația de a verifica stadiul dreptului său în această privință. În cazul în care instanța respectivă ar ajunge la constatarea potrivit căreia particularul lezat nu dispune de nicio cale de atac împotriva unei hotărâri a Supremo Tribunal de Justiça care îi cauzează un prejudiciu, aceasta ar trebui să considere că modalitatea procedurală prevăzută la articolul 13 alineatul 2 din RRCEE este contrară principiului efectivității în măsura în care face imposibilă obținerea reparării prejudiciului de către acest particular.

114. În orice caz, ni se pare că din discuțiile care au avut loc în fața Curții reiese că, în cazul în care ar trebui identificată o astfel de cale de atac împotriva unei hotărâri pronunțate de Supremo Tribunal de Justiça, aceasta ar părea în mare măsură teoretică și dificil de pus în aplicare⁷². În consecință, în măsura în care modalitatea procedurală prevăzută la articolul 13 alineatul 2 din RRCEE ar constitui, în această ipoteză, un obstacol serios în calea obținerii reparării unui prejudiciu de către particularul lezat, aceasta ar fi în continuare, în opinia noastră, contrară principiului efectivității. Astfel, o asemenea modalitate procedurală ar face excesiv de dificilă obținerea reparării unui prejudiciu de către acest particular.

115. Concluzionăm, așadar, că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, dreptul Uniunii, și în special jurisprudența rezultată din Hotărârea Köbler⁷³, trebuie interpretat în sensul că se opune unui regim național privind răspunderea statului care condiționează dreptul la repararea prejudiciului de anularea prealabilă a deciziei cauzatoare de prejudicii.

IV – Concluzie

116. Având în vedere considerațiile anterioare, este necesar să se răspundă la întrebările adresate de Varas Cíveis de Lisboa după cum urmează:

„1) Articolul 1 alineatul (1) din Directiva 2001/23/CE a Consiliului din 12 martie 2001 privind apropierea legislației statelor membre referitoare la menținerea drepturilor lucrătorilor în cazul transferului de întreprinderi, unități sau părți de întreprinderi sau unități, trebuie interpretat în sensul că noțiunea de transfer de unitate este aplicabil și în situația în care o întreprindere care își desfășoară activitatea pe piața curselor charter este dizolvată prin decizia acționarului său majoritar, care este ea însăși o întreprindere care își desfășoară activitatea în domeniul aviației și care, în contextul lichidării primei întreprinderi:

- se substituie societății dizolvate în contractele de leasing de avioane și în contractele aflate în curs de executare pentru curse charter încheiate cu operatori turistici;
- desfășoară activități efectuate anterior de societatea dizolvată;
- reintegrează o parte dintre lucrătorii detașați până atunci la societatea dizolvată și îi încadrează în funcții identice;
- primește echipamente de dimensiuni mici de la societatea dizolvată.

72 — În ședință, guvernul portughez a indicat, de altfel, că nu avea cunoștință de cazurile în care articolul 696 litera f) din noul Cod de procedură civilă portughez ar fi fost pus în aplicare într-o situație de incompatibilitate cu dreptul Uniunii a unei hotărâri pronunțate de Supremo Tribunal de Justiça.

73 — C-224/01, EU:C:2003:513.

- 2) Articolul 267 al treilea paragraf TFUE trebuie interpretat în sensul că o instanță națională ale cărei decizii nu pot fi supuse vreunei căi de atac în dreptul intern, cum este Supremo Tribunal de Justiça (Curtea Supremă, Portugalia), avea obligația, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară.
- 3) În împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, dreptul Uniunii, și în special jurisprudența rezultată din Hotărârea Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), trebuie interpretat în sensul că se opune unui regim național privind răspunderea statului care condiționează dreptul la repararea prejudiciului de anularea prealabilă a deciziei cauzatoare de prejudicii.”